

УДК 37.017:305](09)

DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.72-1.2>**С. О. Лавренко**кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри початкової і професійної освіти
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди**А. В. Федорова**студентка факультету початкового навчання
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди

РЕАЛІЗАЦІЯ ГЕНДЕРНОГО ПІДХОДУ У СВІТОВІЙ ТА ВІТЧИЗНЯНІЙ ОСВІТНІЙ ПРАКТИЦІ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розкрито питання становлення гендерного підходу у світовій та вітчизняній освітній практиці. Розглянуто питання жіночої освіти як фактора розвитку суспільства, проаналізовано погляди видатних педагогів минулого на жіночу освіту.

У сучасних умовах відсутності кордонів між жіночими і чоловічими соціальними ролями виховання статево-рольової поведінки серйозно ускладнюється. Встановлено, що еволюція гендерного підходу почалася з появою праобразу перших соціальних інститутів, в яких здійснювалося виховання і навчання дітей. Стать дитини була орієнтиром у виборі стратегій навчання і виховання протягом довгого часу. У хлопчиків виховували мужність, стійкість, рішучість, у дівчаток – ніжність, турбота, терпіння, що сприяло вирішенню основного завдання – виживання людства як біологічної системи.

Взято до уваги, що це відбилося на гендерно-асиметричній системі освіти, орієнтованій переважно на навчання і виховання хлопчиків та юнаків. Видатні філософи і педагоги Я.А. Коменський, Д. Дідро, Ж.-Ж. Руссо наголошували на необхідності жіночої освіти та констатували її наглядову концепцію.

Показано, що розвиток жіночої освіти відбувався дуже повільно. Домашнє виховання орієнтувалося на виховання матері і обов'язкового навчання грамоті не передбачало. Акцентовано, що перші освітні установи для дівчаток (школи при монастирях) створюються з VIII ст. в Європі та з XI ст. в Україні. У них отримували знання, які необхідні для постригу. Перше жіноче училище, в якому черниць навчали читання, письма, співу та рукоділля, було відкрито в Києві при Андріївському монастирі наприкінці XI ст.

Спільною рисою вітчизняних та західних жіночих шкіл є те, що ці школи, відкриті при монастирях, існували недовго і, як правило, зникали разом з їх ініціаторами.

Подальший розвиток жіноча освіта отримала у XVIII ст. зі Смольного інституту. Наголошено, що до початку XX ст. склалася паралельна система чоловічої і жіночої освіти. Спільне навчання з початку XX ст. було зумовлено проголошенням рівних прав між чоловіками і жінками як наслідком політичних змін у державі, а школи з роздільним навчанням стали елітними. Проаналізовано, що впродовж XX ст. гендерна диференціація спостерігається частково у шкільній та додатковій освіті.

Ключові слова: гендерний підхід, стать людини, освіченість, освітні установи, жіноча освіта.

Постановка проблеми. Становлення особистості істотно залежить від того, наскільки вимоги, які висуваються школою, будуть адекватними можливостям дітей. У сучасних умовах недиференційованого підходу до виховання хлопчиків і дівчаток, розмивання кордонів між жіночими і чоловічими соціальними ролями статеві соціалізація здійснюється без належної педагогічної уваги, в результаті чого виховання статево-рольової поведінки серйозно ускладнюється. Тому доцільним буде звернення до історичного досвіду гендерного підходу у світовій та вітчизняній освітній практиці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Гендерна освіта вирішує безліч важливих соціальних завдань, і необхідність її розвитку не викликає сумнівів. Сутність гендеру, теорію і методоло-

гію гендерних досліджень вивчали О. Васи́лега, О. Вороніна, І. Горошко, І. Жеребкіна, О. Ільченко, О. Здравомислова, І. Сидоренко, Г. Тьомкіна та ін. Питання гендерного виховання і гендерної освіти в працях розглядали В. Васютинський, К. Веселовська, С. Вихор, Т. Говорун, О. Ільїна, В. Каган, О. Кікінежді, Я. Коломинський, І. Кон, В. Кравець, О. Луценко, А. Мудрик, Н. Павлушенко, А. Палій, В. Черняхівська, О. Шарган та ін. Теоретичну і практичну готовність до гендерного виховання й освіти нової генерації підростаючого покоління досліджували Л. Булатова, І. Кльоцина, Л. Міщик, Л. Штильова та ін.

Мета статті – узагальнити досвід гендерного підходу у світовій та вітчизняній освітній практиці.

Виклад основного матеріалу. Розробка гендерного підходу в сучасній освітній практиці

належить до нового напрямку в педагогічній науці, однак є підстави стверджувати, що його еволюція почалася з появою праобразу перших соціальних інститутів, в яких здійснювалося виховання і навчання дітей.

Протягом великого відрізка історії домінуючою категорією у виборі стратегій виховання і навчання виступала стать дитини, згідно з якою вишкочувалися зміст освіти і форми його реалізації. У хлопчиків виховували мужність, стійкість, рішучість тощо – якості, пов'язані з фізичними характеристиками статі (м'язова сила, різкість рухів, висока швидкість пересувань і тощо). Ці якості визначали свого часу закріплення за чоловіком соціальних функцій воїна, мисливця. У дівчатках заохочувалися ніжність, турбота, терпіння тощо, їм прищеплювалися навички, що відповідають їх біологічній природі і тим функціям, які в більшості соціумів традиційно закріплювалися за жінками – функція матері, хранительці вогнища тощо. Такий розподіл сприяв вирішенню основного завдання – виживання людства як біологічної системи. Подальший розвиток суспільства дуже урізноманітнив і ускладнив соціальну сторону організації життєдіяльності людини, закріплюючи в громадському облаштуванні ієрархічну диференціацію за ознакою статі. У більшості соціумів чоловіки займали привілейоване порівняно з жінками положення. У суспільній свідомості впродовж тисячоліть різними соціальними інститутами (релігією, державою, сім'єю) закріплювалися уявлення про природні нерівності чоловіка і жінки.

Філософи і психологи особливо визначали відмінності в чуттєвій (Ж.-Ж. Руссо, Б. Пере) та інтелектуальній сферах (Е. Кант, Ф. Ніцше) [1]. На думку Е. Канта, така нерівність забезпечує існування суспільства. Чоловік врівноважує жіночі недоліки, таким чином створюється гармонійна пара, в якій чоловічі і жіночі початки відіграють взаємодоповнюючу роль.

Такі уявлення знайшли відображення в розвитку та становленні системи освіти, яка у світовій практиці спочатку була гендерно-асиметричною – орієнтованою переважно на навчання і виховання хлопчиків та юнаків.

Разом із тим, як показує історичний аналіз, розвиток суспільства і становлення національних культур найтіснішим чином пов'язані з жіночою освіченістю і ставленням до питань жіночої освіти. Зокрема, Катерина II вважала, що освіта жінок дасть змогу поліпшити породу батьків і матерів, підняти добробут народу [3; 6].

Повноцінне виконання соціальної ролі матері, вихователки передбачає володіння певними знаннями з догляду і виховання дітей, а так само навчання їх елементарних знань, у тому числі грамоти. У педагогіці на це першим звернув увагу Я.А. Коменський у книзі «Материнська школа» (1632 р.).

Однак розвиток жіночої освіти відбувався повільно. Спочатку дівчатка і дівчата із середніх і нижчих верств отримували домашнє виховання, орієнтоване на їх підготовку до виконання обов'язків дружини, матері та всю атрибутику, яка пов'язана з цими соціальними ролями. Навчання грамоти не заборонялося, але не було обов'язковим.

Розглядаючи поширення жіночої освіти як прогресивну тенденцію розвитку суспільства, варто зазначити, що протягом більшої частини свого існування вона була орієнтована на реалізацію наглядної концепції. Обґрунтування доцільності її застосування можна знайти в працях філософів і педагогів епохи Просвітництва (Д. Дідро та ін.) [2]. Зокрема, Ж.-Ж. Руссо визначав базові умови природного жіночого виховання:

- 1) домашнє виховання, скорочення до мінімуму контакту із зовнішнім світом і суспільством;
- 2) виховання жінок для материнства;
- 3) безперервність виховання, в процесі якого функції батька-вихователя після заміжжя жінки переходять її чоловікові. Ж.-Ж. Руссо вважав, що таким чином у дівчині потрібно виховувати покірність, готовність засвоїти чужі погляди, навіть якщо вони не збігаються з її власними [4–5].

Відсторонення дівчат і жінок від освіти (середньої і вищої) зумовлювалося не тільки природною нерівністю (чуттєвою та інтелектуальною), але й турботою про жіноче здоров'я, бо жінка «із середнім мозком може досягти інтелектуального рівня середнього чоловіка тільки за рахунок свого здоров'я, емоцій і морального стану» [1, с. 84]. Крім того, доступ жінок до вищої освіти, призведе до втрати ними здатності до відтворення – найбільшого репродуктивного обов'язку, накладеного на жіноче тіло.

Велика роль у жіночій освіті належала церкві. У створюваних нею школах і училищах використовувалися роздільна і спільна форми навчання і виховання хлопчиків і дівчаток.

Поряд із діючими освітніми установами для хлопчиків і юнаків, у VIII ст. в Європі з'явилися перші освітні установи для дівчаток – школи при монастирях, де вихованок навчали таких знань, які необхідні для постригу. Черниці ж вміли писати, читати, отримували знання з медицини. Монастирі того часу були центрами жіночої освіти, так само жінкам була недоступна освіта в університетах, які почали організовуватися в Європі з XI ст.

В історії нашої країни перші згадки про освітні установи при жіночих монастирях датуються XI ст. і пов'язані з просвітницькою діяльністю княжни Анни Всеволодівни – сестри Володимира Мономаха. За її участю в 1086 р. у Києві при Андріївському монастирі було відкрито перше жіноче училище, в якому черниць навчали читання, письма, співу та рукоділля. Донька Чернігівського князя Єфросинія в заснованих нею жіночих

монастирях навчала грамоти, письма, церковного співу не тільки черниць, але і дівчат-мирянки [1; 3]. Однак відкриті при монастирях жіночі школи жили недовго і, як правило, зникали разом з їх ініціаторами. Це було властиво не тільки вітчизняним жіночим школам, але й західним. Водночас в X ст. у православ'ї діяла установка на навчання всіх дітей, незалежно від статі.

Велике значення в розвитку освіти мали суспільно-економічні реформи, що проводилися Петром I. Вони справили непрямий вплив на розвиток освіти жінок – дворянські сім'ї отримали змогу запрошувати вчителів, гувернанток і бонн для навчання дівчаток іноземних мов, танців і музики, світських манер, рукоділля. За статути світських шкіл (математичних і навігаторських наук, інженерних, медичних тощо), в них могли навчатися хлопчики і дівчатка, однак батьки останніх використовували це право в рідкісних випадках.

У другій половині XVIII ст. отримувала поширення практика навчання і виховання дітей із привілейованих сімей у приватних пансіонах. У пансіонах практикувалися як роздільні, так і спільні форми навчання і виховання.

У Російській імперії жіноче виховання з формально-історичної точки зору починається зі створення в 1764 р. в Петербурзі Смольного інституту – Виховного товариства шляхетних дівчат [4; 6].

Зі Смольним пов'язана діяльність І. Бецького і К. Ушинського. Ідея І. Бецького про створення ліберальної освіти припускала також і розвиток системи жіночої освіти. Ним був розроблений звіт програм і планів, де відображена зацікавленість І. Бецького у створенні умов для різнобічного розвитку хлопчиків і дівчаток. Навчання в Смольному інституті під час керівництва ним І. Бецького включало не тільки практико-орієнтовані предмети, але й читання іноземних книг, художні та фізичні заняття. Дівчаткам викладали правила доброго виховання і доброзвичайність, Закон Божий, російську та іноземні мови, малювання, музику, танці, шиття, в'язання, географію, історію, словесні науки.

Продовжуючи інноваційні традиції І. Бецького, К. Ушинський доклав чимало зусиль для демократизації жіночої освіти. Ним були введені новий навчальний план, заснований на невеликій кількості предметів, предметні уроки, практична робота учнів із фізики. Крім того, був організований новий педагогічний клас.

Після відкриття в Петербурзі Смольного інституту в багатьох провінційних містах почали відкриватися аналогічні освітні установи. Це свідчить про те, що жіноча освіта поступово ставала значущим сегментом загальної системи освіти Росії.

До кінця XIX – початку XX ст. склалася досить розгалужена, паралельна система чоловічої і жіночої освіти, заснована на статево-рольовому

підході, для якого характерна наявність жорстких сформованих гендерних систем, а саме:

1) орієнтація на виховання в душі жорсткого (зумовленого природою) вибору статевої ідентичності;

2) орієнтація на «особливе призначення» чоловіка і жінки;

3) заохочення видів діяльності, відповідних статі;

4) вибір видів поведінки з огляду на статево-приналежність;

5) засудження відступів від традиційних патріархальних моделей устрою суспільства;

6) підстава необхідності і доцільності роздільного за статтю навчання [3–5].

Однак зміна соціально-економічної ситуації, спричиненої розвитком продуктивних сил, призводить до переосмислення положення ролі жінки в суспільстві. Була висловлена думка, що виховувати треба особистість, а не половину. Прогресивним для того часу стала постановка питання про необхідність перегляду змісту освіти дівчаток і дівчат, обсяг і глибина якої доти поступалися аналогічним показникам чоловічих освітніх установ.

Об'єктивною соціальною передумовою для розвитку шкільної та вищої жіночої освіти стало масове залучення жінок до трудової та громадської діяльності.

Початок XX ст. характеризується кардинальними політичними змінами, які відгукнулися проголошенням рівних прав чоловічого і жіночого населення, в тому числі і в галузі освіти.

У травні 1918 р. в Росії було введено обов'язкове спільне навчання. Перехід на роздільне навчання відбувався поступово. У 1943 р. в Росії було введено роздільне навчання хлопчиків і дівчаток у початковій школі і на заняттях із допризовної військової підготовки, яка починалася з 5 класу [1; 4].

Школи з роздільним навчанням вважалися елітними. В їх навчальних планах передбачалося поглиблене вивчення іноземних мов, школи мали бути оснащені військово-навчальним, спортивним, лабораторним обладнанням. У чоловічих школах передбачалося значно збільшити лабораторні та практичні роботи з фізики, хімії, біології. Директорами чоловічих шкіл мали бути чоловіки, жіночих – жінки. Однак часто школи очолювали жінки (реалії воєнного та повоєнного часу).

Реформа ще тривала, коли на початку 50-х років XX ст. відновилася дискусія з приводу доцільності роздільної форми навчання. Висловлювалася думка, що роздільне навчання неповною мірою виправдало себе – якість середньої та неповної середньої освіти не вийшла на очікуваний рівень. Однак, згідно зі статистичними даними, рівень успішності у школах із роздільним навчанням був вищим, ніж у спільних.

З 1954 р. у загальноосвітніх школах роздільне навчання дітей та підлітків, за винятком уроків праці, перестало мати масовий характер [1; 4]. Але при цьому продовжили функціонувати суворовські і нахімовські училища, орієнтовані на ранню професіоналізацію вихованців із метою підготовки до майбутньої військової служби в офіцерському званні. Разом із тим у системі додаткової освіти через специфіку окремих видів спорту та мистецтва гендерна диференціація була необхідною умовою навчання. Існували спортивні команди, хореографічні, вокально-хорові колективи хлопчиків та дівчаток.

З кінця 70-х рр. ХХ ст. можна було спостерігати стихійну гендерну диференціацію під час формування класів вирівнювання, а з 1992 р. – класів компенсуючого навчання, які нерідко склалися тільки з хлопчиків.

Висновки і пропозиції. Отже, еволюція гендерного підходу в сучасній освітньо-виховній практиці почалася з появою праобразу перших соціальних інститутів, в яких здійснювалося навчання і виховання дітей. Поштовхом до розвитку нових напрямів у гендерній педагогіці та розробці гендерного підходу в освіті є політичні та соціально-економічні реформи в суспільстві. Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо в дослідженні умов реалізації гендерного підходу у формуванні поведінки різних вікових груп школярів та студентської молоді.

Список використаної літератури:

1. Вихор С. Гендерне виховання: паралелі крізь століття. *Наука і сучасність: Збірник наукових праць Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова*. 2003. Том ХІІ. С. 82–90.
2. Льїна О. Гендерне виховання в концепції Нової української школи. *Молодь і ринок*. 2019. № 1 (168) С. 117–121.
3. Льченко О. Гендерний підхід як нова методологія наукових досліджень в галузі педагогіки: генеза розвитку. *Педагогічні науки: Збірник наукових праць*. 2011. № 3. С. 22–30.
4. Сидоренко І.В., Василега О.Ю. Гендерний підхід в освіті: соціально-культурні та психолого-педагогічні аспекти. *Проблеми сучасної психології*. Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2017. Випуск 35. С. 401–410.
5. Татаурова-Осика Г.П. Психологічні умови подолання гендерних стереотипів професійної компетентності. *Проблеми сучасної психології: збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України*. 2012. Випуск 18. С. 746–757.
6. Черняхівська В. В. Історичний досвід становлення української моделі гендерного паритету. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2016. № 10. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1012>

Lavrenko S., Fedorova A. Implementation of the gender approach in world and domestic educational practice: historical aspect

The article reveals the question of formation of a gender approach in world and domestic educational practice. The issue of women's education as a factor in the development of society is considered, the views of prominent teachers of the past on women's education are analyzed.

In modern conditions of the lack of boundaries between female and male social roles in the education of gender-role behavior is seriously complicated. It is established that the evolution of the gender approach began with the appearance of the prototype of the first social institutions in which the studying and education of children was carried out. The sex of the child has been a guide in the choice of studying and education strategies for a long time. Courage, resilience, determination were brought up in boys, tenderness, care, patience were brought up in girls, which contributed to the solution of the main task – the survival of mankind as a biological system.

It is taken into account that this is reflected in the gender-asymmetric education system, focused mainly on the studying and education of boys and young people. Outstanding philosophers and teachers J.A. Comenius, D. Diderot, J.-J. Rousseau emphasized the need for women's education and stated its supervisory concept.

It is shown that the development of women's education was very slow. Homeschooling was based on upbringing of the mother and did not require compulsory literacy. It is emphasized that the first educational institutions for girls (schools at monasteries) were created in the VIII century in Europe and from the XI century in Ukraine. They taught the knowledge necessary for taking the veil. The first women's school, in which nuns were taught reading, writing, singing and needlework, was opened in Kiev at St. Andrew's Monastery in the late eleventh century.

A common feature of domestic and Western women's schools is that these schools, opened at monasteries, did not last long and usually disappeared with their initiators.

Further development of women's education was in the XVIII century from the Smolny Institute. It is emphasized that a parallelly existing system of male and female education was formed by the beginning of the XX century. Since the beginning of the twentieth century there was joint education due to the proclamation of equal rights between men and women as a result of political change in the state, and schools with separate education became elite. It is analyzed that gender differentiation is observed partly in school education and in additional education during the twentieth century.

Key words: gender approach, sex, education, educational institutions, women's education.